

1873. – 392 s.

28. Tsyhanok O. M. Povsiakdenia u zhartivlyvykh ta satyrychnykh epitafiakh z ukrainskykh poetyk ta rytoryk XVII-XVIII st. / O. Tsyhanok. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: mzhnarodna-shkola-ukranstiki-nan-ukranim-kiv-povsjakdenja-u-zhartivlivix-ta-satirichnix-e_917841_1.doc

29. Tsyhanok O. Osoblyvosti ta shliakhy retseptii leoninskykh virshiv-epitafii v ukrainskykh poetykakh ta rytorykakh XVII-XVIII st. / O. Tsyhanok // Siverianskyi litopys. – 2011. – № 4. – S. 27-31.

30. Tsyhanok O. Teoriia epitafii v ukrainskykh poetykakh XVII – pershoi polovyny XVIII st. / O. Tsyhanok. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.medievist.org.ua/2014/02/xvii-xviii.html>

31. Chyzhevskiy D. Ukrainske literaturne baroko. – K. : Oberehy, 2003. – 576 s.

32. Shevchuk V. Muza roksolanska. Ukrainska literatura XVI-XVIII st. / V. Shevchuk. – K. : Lybid, 2005. – 400 s.

33. Shevchuk V. Spivtsi muzy roksolanskoj u Chernihovi / V. Shevchuk // Chernihivski Afiny / uporiad. A. Makarov. – K. : Mystetstvo, 2002. – S. 44-56.

34. Shcherbakivskiy D., Ernst F. Ukrainskyi portret. Vystavka ukrainskoho portretu XVII-XX st. / D. Shcherbakivskiy, F. Ernst. – K., 1925. – 64 s.

35. Shyrotskiy K. Deshcho pro davni portrety / K. Shyrotskiy // Siaivo. – 1914. – Ch. 7-9. – S. 198-202.

Popruzhnaya A. V., a graduate student of the Department of History and Archaeology of Ukraine, Institute of History, Ethnology and jurisprudence them A.N. Lazarevsky Chernigov National Pedagogical University T. G. Shevchenko (Ukraine, Chernihiv), altarsen@mail.ru

Epitaphs as an attribute of the funeral culture of Cossack officers of the second half of XVII-XVIII centuries

The article deals with the epitaphs, composed in honor of the representatives of the Cossack officers of the second half of XVII-XVIII centuries in the context of the original burial culture of that era. We study the traditions and peculiarities of assembly, distribution and conservation of epitaphs, determined by their place among other attributes of burial culture.

Keywords: funeral culture, Cossack, epitaphs.

Попружня А. В., аспірант кафедри історії та археології України, Інститут історії, етнології та правознавства ім. А. Н. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка (Україна, Чернігів), altarsen@mail.ru

Эпитафии как атрибут похоронной культуры казацкой старшины второй половины XVII-XVIII вв.

Рассматриваются эпитафии, составленные в честь представителей казацкой старшины второй половины XVII-XVIII вв. в контексте существующей самобытной погребальной культуры. Исследуются традиции и особенности составления, размещения и сохранения эпитафий, определяется место, которое они занимали среди других атрибутов погребальной культуры.

Ключевые слова: похоронная культура, казацкая старшина, эпитафии.

* * *

УДК 930(477)“18”

Трубчанінов С. В.

кандидат історичних наук, докторант кафедри історії України, Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка (Україна, Кам'янець-Подільський), trubtschaninov@gmail.com

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ХІХ СТ.

Аналізується розвиток історико-географічних досліджень та викладання історичної географії у вищій школі Наддніпрянської України у ХІХ ст. Метою статті є визначення ролі відомих учених у становленні історичної географії як науки та навчальної дисципліни.

З'ясовано, що першим з університетських професорів Наддніпряниці питання історичної географії ґрунтовно досліджував Михайло Максимович (1804-1873). Саме його назвуть зачинателем історичної географії як науки.

Науковець з Одеси Філіп Бруун (1804-1880) є автором багатьох праць з історичної географії Північного Причорномор'я. У Новоросійському (Одеському) університеті Ф. Бруун запровадив курс історичної географії.

Особливе місце у розвитку історичної географії у вищій школі Наддніпрянської України у ХІХ ст. належить Володимирі Антоновичу (1834-

1908). Його курс лекцій “Історико-топографічний нарис Південної Русі” став першою узагальнюючою працею з історичної географії України.

Ключові слова: історична географія, вища школа, курси лекцій, Наддніпрянська Україна.

Історична географія сьогодні є однією з найважливіших допоміжних історичних дисциплін. Її становлення як окремої науки та навчальної дисципліни почалося у ХІХ ст. Першим витоки історичної географії в Україні 1873 року коротко проаналізував В. Б. Антонович у своєму виступі на засіданні Південно-Західного відділення Російського географічного товариства, яке було присвячене пам'яті М. Максимовича [1]. У свою чергу вклад самого В. Б. Антоновича у розвиток історичної географії в Україні проаналізований у статті О. І. Кіяна [2]. Предметом ґрунтовної розвідки С. В. Трубчанінова стала діяльність на ниві історичної географії ученого з Одеси Ф. Брууна [3].

Метою даної статті є визначення ролі відомих учених у становленні історичної географії як науки та навчальної дисципліни у вищій школі Наддніпрянської України у ХІХ ст.

Як відомо, протягом тривалого часу в російських імператорських університетах викладання історії та географії було тісно пов'язане. До 1835 року воно навіть здійснювалося одними й тими ж викладачами. Про спеціалізацію університетської історичної освіти можна говорити лише з 50-х-70-х років ХІХ ст. [4].

1834 року до Києва на посаду ректора нововідкритого університету Св. Володимира прибув учений-енциклопедист Михайло Олександрович Максимович (1804-1873). М. Максимович був талановитим ученим як у галузях природознавства (був професором ботаніки), так і у філології та історії, майстром “академічного красномовства” [5, с. 72]. Завдячуючи йому пошвавилось громадсько-наукове життя міста. Зокрема, уже наступного року було створено Тимчасовий комітет по розшуку старожитностей Києва при Київському учбовому окрузі. При Київському університеті було засновано музеї старожитностей. 1843 року було утворено Тимчасову комісію для розгляду давніх актів при Київському військовому, Подільському та Волинському генерал-губернаторові (вона більш відома під назвою Археологічної комісії. – С. Т.). Після відставки за станом здоров'я в 1845 р., М. О. Максимович не полишав наукової діяльності [6]. Зокрема, він вважається ініціатором заснування Історичного товариства Нестора-Літописця наприкінці 1872 року (хоча він і не дожив до першого засідання товариства, яке відбулося 10 листопада 1873 р. – С. Т.) [7, с. 28].

У своєму виступі на засіданні Південно-Західного відділення Імператорського Російського географічного товариства, присвяченого пам'яті М. Максимовича, серед інших виступив В. Б. Антонович. Він, зокрема, сказав: “Не маючи можливості в цей момент дати якомога докладний звіт про багатосторонню діяльність М. О. Максимовича, я обмежуся вказівками тільки на деякі найважливіші факти, що стосуються діяльності М. О. Максимовича з археології та історичної географії. Загальна кількість всіх наукових творів Максимовича на протязі 55 річної діяльності, сягає за 300. Як в етнографії, так і в історичній географії він є у нас зачинателем багатьох галузей науки. Він, можна сказати,

створює історичну географію, поклавши своєю монографією “Про десять древніх російських міст” початок дослідженням з історії заселення краю і особливо колонізації південно-російської.

Подаючи матеріал, без якого опрацювання історичної географії неможливе, він і в цій справі був піонером: з практичним напрямком розуму він не міг зупинитися на теорії і тут узіявся, як казав він сам, за роль “муляра” російської історії, готуючи окремі “цеглини” для будівлі цієї науки.

Праці його з давньої топографії київського князювання – можуть бути названі абеткою для російських археологів” [1, с. 78-79].

Серед праць М. О. Максимовича історико-географічного спрямування особливо слід виділити “Огляд старого Києва” (1840) [8] та “Топографічні замітки Киянина” (1841) [9], які були вперше опубліковані у заснованому ним літературно-історичному альманасі “Киевлянин”. З’ясовуючи топографію стародавнього Києва, вчений уточнює історію його виникнення та розташування перших міських поселень, характеризує культові споруди та інші важливі історико-культурні пам’ятки. Крім Києва і його околиць М. Максимович досліджував також інші історико-географічні регіони України, зокрема Переяславщину та Волинь [10].

В Одесі історичною географією займався Філіп Якоб Бруун (1804-1880), або як його називали російською – Філіп Карлович Брун. Уродженець Фінляндії, випускник Дерптського університету 1825 року, Ф. Бруун з 1832 р. належав до професорської корпорації Рішельєвського ліцею в Одесі, після відставки за вислугою років працював у середніх навчальних закладах. Дослідженням проблем історичної географії Північного Причорномор’я Ф. Бруун зацікавився після знахідки в 1846 р. мармурової плити з римським імператорським декретом 201 року біля с. Коротне [3, с. 344-349]. Про цю знахідку він повідомив відомого німецького дослідника Т. Момзена, а власні міркування щодо значення пам’ятки висловив у розвідці 1853 року, присвяченій історії давньогрецької колонії Тіра [11].

У 1862 р. за дорученням Одеського товариства історії і старожитностей Ф. Бруун здійснив поїздку до гирл Південного Бугу і Дніпра. Особливо його цікавило питання про можливе сполучення в давнину Дніпра з Азовським морем [12]. Петербурзька Археологічна комісія доручила Ф. Брууну обстежити узбережжя Чорного і Азовського морів, гирла річок Дністра, Південного Бугу, Дніпра і Дону, що й було здійснено влітку 1864 і 1865 рр. Наслідком цього обстеження та вивчення свідчень античних авторів стала робота Ф. Брууна про Скіфію [3, с. 352].

Після того, як Рішельєвський ліцей був реорганізований у Новоросійський університет, 1866 року Ф. Бруун був запрошений на посаду доцента кафедри всесвітньої історії. Особливий інтерес Ф. Брууна викликала історія італійських колоній у Північному Причорномор’ї [3, с. 349, 352]. 1866 року з’явилася ґрунтовна стаття на цю тему, опублікована французькою мовою у “Записках” Імператорської Академії наук [13]. У 1868 р. в науковій періодиці Європи вийшло оголошення такого змісту: “Університет Одеси на знак визнання його наукових досягнень у галузі історії та географії узе-

режжя Чорного моря, особливо генуезьких колоній, надає ступінь доктора історії колишньому професорові Рішельєвського ліцею Філіпу Брууну” [3, с. 349].

В лютому 1869 р. Рада університету обрала Ф. Брууна екстраординарним професором. Після того, як 1 червня 1871 р. закінчився термін його перебування на посаді, він відмовився від пропозиції факультету продовжувати службу, але погодився працювати приватним викладачем. Відтоді щороку Рада приймала рішення про запрошення Ф. Брууна як приватного викладача. Як доцент Ф. Бруун читав в університеті курси історичної географії (власне історія географічних відкриттів. – С. Т.), історичного землезнавства (власне історична географія – С. Т.), етнографії Скіфії. Як професор – річний курс з історії стародавнього Сходу та розрахований на два роки курс історії середніх віків [3, с. 349, 352-353].

Навчально-педагогічна діяльність Ф. Брууна знаходила схвалення колег і студентів. Так, історик О. І. Маркевич, який знав Ф. Брууна зі студентських років, зазначав: “професора Бруна всі студенти дуже любили за його нескінченну доброту і взагалі найвищою мірою симпатичний характер... Варто було Бруну вийти з аудиторії, його оточували натовп студентів усіх факультетів з найрізноманітнішими питаннями ... Віра в його знання була у нас безмежна. Подумавши 2-3 секунди, Брун відповідав на які завгодно питання або, принаймні, називав книги, де можна було дізнатися те, про що запитували ... Проф. Брун мав репутацію знаменитого вченого ... відомостями він володів величезними і вмів їх групувати чудово. В історичній географії Південної Росії, власне Чорномор’я, він був, без сумніву, першим фахівцем у свій час, власне такого і тепер немає ...” [14, с. 188-192]. Інший колишній студент Новоросійського університету, відомий літературознавець Д. М. Овсянко-Куликовський називав Ф. Брууна представником типу німецького вченого “добрих старих часів”, вічно юного духом, ентузіаста науки, який був здатний з великим захопленням говорити годинами про якийсь спірне питання історичної географії і етнографії Південної Росії [15, с. 86].

1879 року дванадцять статей з історичної географії Північного Причорномор’я, які з’явилися у різні роки, увійшли до авторського зібрання творів Ф. Брууна “Чорномор’я. Збірник досліджень з історичної географії Південної Росії (1852-1877 роки)”. Збірник був удостоєний престижної в Росії Уваровської премії [16]. Друга частина цього збірника побачила світ вже після смерті Ф. Брууна [17].

1870 року, коли В. Б. Антонович (1834-1908) розпочав свою академічну кар’єру, з’явилася перша його праця історико-географічного спрямування “Местечко Ходоров. Исторический очерк”, цікавий в плані використання зібраних матеріальних свідчень. Практично в той же час, В. Б. Антонович за дорученням Археологічної комісії проводить копітку роботи по збору матеріалу для стародавньої топографії Києва та його околиць. Підсумком цієї праці став вихід напередодні Київського археологічного з’їзду 1874 року “Сборника материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей”. Його публікація ставила за мету доповнення матеріалом історико-географічного змісту відповідних томів “Архива Юго-Западной России”. Уважне студіювання

історичних джерел та добра обізнаність з місцевістю дають В. Б. Антоновичу можливість у другій половині 70-х років виступити з оригінальними історико-географічними розвідками “О летописном древнем Киевском Звенигородѣ” та “О валах, находящихся на территории Киевского княжения” [2, с. 249].

Предмет особливого зацікавлення Антоновича на терені історичної географії складала Правобережна Україна. Один із кращів в літературно-науковій спадщині вченого історико-географічний етюд присвячений історії невеликого регіону на сході Поділля – Грановщині [18]. Учень В. Б. Антоновича Леонід Добровольський пізніше оцінював це дослідження як “жваво виконану і закінчену працю, що висвітлює важливість історичного чинника (не сприйнятого тогочасною історіографією) про суперечку стану селян-хліборобів і дворян-землевласників на широкому фоні життя краю” [19, арк. 12].

Значним внеском В. Б. Антоновича в розвиток української історичної географії є його участь у “Древностях Украины”, які видавалися Московським археологічним товариством, що ставило за мету дати огляд монументальних пам’яток української художньої старовини. В. Б. Антонович склав до його першого випуску історичний опис місцевостей, де є зразки церковного будівництва і ґрунтовні історико-географічні коментарі. Практично жодна праця в галузі історичної географії не проходила повз увагу В. Б. Антоновича як науковця, про що свідчать його ґрунтовні рецензії на сторінках “Киевской старины”, “Чтений общества истории Нестора Летописца”, “Киевского слова” та інших періодичних видань. Часто поряд з критичними зауваженнями вони містять і виклад історико-географічних поглядів В. Б. Антоновича [2, с. 250].

Особливо принциповим був його виступ проти відродження теорії Погодіна “обезлюднення” українського простору в часи монгольської навали 1240 року російським філологом О. І. Соболевським. Критикуючи положення погодінської теорії, В. Б. Антонович наголошує, що хоча дійсно було завдано багато шкоди матеріальній культурі і людині під час примусових племенно-етнічних флуктацій, спрямованих у більш безпечні місця – у сторону Карпатських гір і північної лісової смуги, але все-таки ніколи не було повного залишення своєї території українським етносом [20, с. 225].

У своїх лекційних курсах В. Б. Антонович в найбільш повній мірі розкривав своє розуміння ролі географічного фактору в історичному процесі. На його думку “немає сумнівів, що зовнішні сили природи мають великий вплив на людину і на долю цілої країни”. Ведучи мову про вирішальні впливи, які обумовили українську ідентичність, В. Б. Антонович завжди на перше місце серед них ставив географічний вимір. Він навіть виказував гіпотетичне припущення, що “якщо б допустити повне зникнення сучасного південноруського народу і колонізації зайнятої ним території великоросами, то під впливом географічних і кліматичних умов через кілька століть осілі на півдні великороси утворили б відмінну від залишених на півночі родичів етнографічну особу, подібно тому, як у X-XII століттях переселені на північ південнороси виділились в тип сучасного великоруса”. Віддаючи належне ролі природного середовища в історичному житті народу, В. Б. Антонович ні-

коли не впадав в крайнощі і не скочувався до позицій географічного детермінізму. Саме тому він критикував історико-географічний вступ до “Історії Росії” С. М. Соловйова, в якому говорилося про визначальний вплив природного фактору на політичну долю східнослов’янських племен [2, с. 250-251].

У 1880-х роках В. Б. Антонович розробив лекційний курс з історичної географії України під назвою “Історико-топографічний нарис Південної Русі”. Назва курсу обіймає власне лише другу його частину, оскільки перша присвячена характеристиці природних властивостей краю і його людності. Це був стислий, популярний огляд України в етнографічних межах, від Закарпаття і Холмщини до Азовсько-Чорноморського узбережжя та Кубані. В тексті курсу багато цікавих авторських спостережень і виконаний він з художнім забарвленням, що досить незвично для академічного стилю наукових праць В. Б. Антоновича. Зміст досить простий і зручний для запам’ятовування. Не маючи змоги викладати цей курс в університеті, В. Б. Антонович запропонував його слухачам під час читання приватних лекцій з географії та історії України [21, с. 206].

Як свідчить Антін Синявський, вперше курс було читано у 1883 році студентам Вищих жіночих курсів і переважали в ньому моменти історичної географії. Ширший географічний курс Антонович читав у невеликому гуртку, переважно із студентів університету в 1886 р., а також у 1888 р. Слухачами були також студенти, що працювали в історичному семінарі Антоновича [22].

Хоча “Історико-топографічний нарис Південної Русі” Володимира Антоновича так і не був оприлюднений, саме його сучасний дослідник творчості В. Б. Антоновича О. І. Кіян вважає першим синтезом з історичної географії України. “Написаний більш ніж століття тому назад, він, звичайно, не може претендувати на роль наукового історико-географічного довідника, оскільки автор ніколи на ставив перед ним таких завдань. В своїй основі нарис несе зміст популяризаторського гатунку, в доступній формі розповідає про надбання матеріальної культури та історичне минуле не лише українського, але і народів, що коли-небудь мешкали на території України, спонукає істориків-аматорів до вивчення красної минувшини” [2, с. 252].

Оцінки В. Б. Антоновичем ролі географічного фактору в історичному процесі поділяли представники Київської історичної школи, які вийшли з його університетського семінару регіональної історії. Типова риса праць учнів В. Б. Антоновича полягає в трактуванні історичного минулого не в державницькому, загальноімперському масштабі, а в історико-обласному аспекті [21, с. 202].

Таким чином, становлення історичної географії в Наддніпрянській Україні як самостійного дослідницького напрямку історичної науки та навчальної дисципліни, вироблення її теоретичних та методологічних засад відбувалося починаючи з 40-х років XIX ст. (М. Максимович та Ф. Бруун). В розвиткові історичної географії в останній чверті XIX ст. особливе місце належить В. Б. Антоновичу, який створив власну дослідницьку школу. У зв’язку з цим представляє інтерес дослідження напрацювань у царині історичної географії представників київської школи істориків В. Антоновича.

Список використаних джерел

1. Антонович В. Б. Промова на засіданні, присвяченому пам'яті М. Максимовича // Записки Юго-западного Отдела Императорского Русского географического общества. – К. : Тип. Император. Университета Св. Владимира, 1874. – Т.1: За 1873 г. – С. 78-79.
2. Кіян О. Історична географія в науковій спадщині Володимира Антоновича / О. Кіян // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне, 2008. – Вип. 12. – С. 248-253.
3. Трубочанінов С. В. “Перший історико-географ Південної Росії” (Філіп Бруун) / С. В. Трубочанінов // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2013. – Т.23: На пошану професора С. А. Копилова. – С. 344-359.
4. Чесноков В. И. Движение за разделение историко-филологического факультета и начало специализации университетского исторического образования в 50-х – 70-х гг. XIX в. / В. И. Чесноков // Российские университеты в XIX – начале XX в.: Сб. ст. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1993. – С. 70-86.
5. Киев и университет Св. Владимира при императоре Николае I. 1825-1855. – К. : Изд-во ун-та Св. Владимира, 1896. – 100 с.
6. Марков П. Г. М. О. Максимович – видатний історик XIX ст. / П. Г. Марков. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1973. – 236 с.
7. Колесник М. П. Історичне товариство Нестора-літописця та його вклад в розвиток історичної науки в Україні / М. П. Колесник // Український історичний журнал. – 1995. – № 5. – С. 28-37.
8. Максимович М. А. Обзорение старого Киева // Собр. соч.: В 3-х т. – К. : Тип. М. П. Фрица, 1877. – Т. II: Отделы: историко-топографический, археологический и этнографический. – С. 91-123.
9. Максимович М. А. Топографические заметки Киевлянина // Собр. соч.: В 3-х т. – К. : Тип. М. П. Фрица, 1877. – Т. II: Отделы: историко-топографический, археологический и этнографический. – С. 39-49.
10. Максимович М. А. Собр. соч.: В 3-х т. – К. : Тип. М. П. Фрица, 1877. – Т. II: Отделы: историко-топографический, археологический и этнографический. – С. 325-404.
11. Брун Ф. К. О местоположении Тираса / Ф. К. Брун // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1853. – Т.3. – С. 47-66.
12. Брун Ф. К. Следы древнего речного пути из Днепра в Азовское море / Ф. К. Брун. – Одесса : Гор. тип., сод. Х. Алексомати, 1862. – 50 с.
13. Bruun Ph. Notices historiques et topograph, gues concernant les colonies italiennes en Cazarie / Ph. Bruun // Memoires de l'Academie de St.-Petersburg. – St.-Ptb, 1866. – Serie VII. – Т. 10. – № 9. – P. 1-100.
14. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета: Историческая записка и академические списки / А. И. Маркевич. – Одесса: Экономическая типография (б. Одесского вестника), 1890. – XV, [1], 734, [2], XC с.
15. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Воспоминания / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – Петербург: Время, 1923. – 188 с.
16. Отчет о двадцати первом присуждении награды гр. Уварова // ЖМНП. – 1878. – Часть СС. – Отд. IV. – С. 10-12.
17. Брун Ф. К. Черноморье: сборник исследований по исторической географии Южной России (1852-1877 гг.) / Ф. К. Брун. – Одесса: Тип. Г. Ульриха, 1880. – Ч.2. – 418 с.
18. Антонович В. Грановщина. Эпизод из истории Брацлавской Украины / В. Антонович // Киевская старина. – 1888. – № 1-3. – С. 75-93.
19. Добровольский Л. В. Б. Антонович для историчної географії України [Доповідь читана 8.IV.1928 року на засіданні ВУАН присвяченого 20-ти річчю смерті Антоновичу] / Добровольський Леонід // Наукова бібліотека України ім. В. Вернадського, Інститут рукопису. – Ф. X. – Спр.6568. – 18 арк.
20. Антонович В. Нескольких данных о населении Киевской земли в XVI в. / В. Антонович // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – 1888. – Книга 2. – Отдел I. – С. 225-226.
21. Добровольский Л. Праці В. Б. Антоновича на ниві історичної географії / Л. Добровольський // Записки Историко-филологического відділу ВУАН. – Кн. IX (1926). – К. : З друкарні Української Академії Наук, 1926. – С. 185-207.
22. Синявський А. В. Б. Антонович як географ України // Антін Синявський. Вибрані твори. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 52-61.

References

1. Antonovych V.B. Promova na zasidanni, prysvyachenomu pam'yati M.Maksymovycha // Zapysky Yuho-zapadnogo Otdela Imperatorskogo Russkogo heohraficheskogo obshchestva. – K. : Typ. Imperator. Universiteta Sv. Vladimira, 1874. – Т. 1: За 1873 h. – С. 78-79.
2. Kiyan O. Istorychna geografiya v naukovij spadshhyni Volodymyra Antonovycha // Aktual'ni problemy vitchyznyanoi ta vsesvitn'oyi istoriyi. Naukovi zapysky Rivnens'kogo derzhavnogo humanitarnogo universytetu: Zbirnyk naukovykh prac. – Rivne, 2008. – Vyp.12. – S. 248-253.
3. Trubchaninov S.V. “Pershyj istoryko-geograf Pivdennoi Rosiyi” (Filip Bruun) // Naukovi praci Kamianets-Podilskogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogiyenka. – Kamianets-Podilskij: PP “Medobory-2006”, 2013. – Т. 23: Na poshanu profesora S.A. Kopylova. – С. 344-359.
4. Chesnokov V.Y. Dvizhenie za razdelenie istoriko-filologicheskogo fakul'teta i nachalo specializaciyi universitetskogo istoricheskogo obrazovaniya v 50-h – 70-h gg. XIX v. // Rossijskie universitety v XIX – nachale XX v.: Sb. st. – Voronezh: Izd-vo Voronezh. univer., 1993. – S. 70-86.
5. Kiev i universitet Sv. Vladimira pri imperatore Nikolae I. 1825-1855. – K. : Izd-vo un-ta Sv. Vladimira, 1896. – 100 s.
6. Markov P.H. M.O. Maksymovych – vydatnyy istoryk XIX st. – K. : Vyd-vo Kyviv. un-tu, 1973. – 236 s.
7. Kolesnyk M.P. Istorychne tovarystvo Nestora-litopystsya ta yoho vklad v rozvytok istorychnoyi nauky v Ukraini // Ukrainys'ky istorychnyy zhurnal. – 1995. – № 5. – S. 28-37.
8. Maksymovych M.A. Obozrenye staroho Kyeva // Sobr. soch.: V 3-kh t. – K. : Tip. M.P. Frytsa, 1877. – Т. II: Otdely: istoryko-topohraficheskij, arkheolohicheskij i etnohraficheskij. – S. 91-123.
9. Maksymovych M.A. Topohrafycheske zametki Kyevelyanina // Sobr. soch.: V 3-kh t. – K. : Tip. M.P. Frytsa, 1877. – Т. II: Otdely: istoryko-topohraficheskij, arkheolohicheskij i etnohraficheskij. – S. 39-49.
10. Maksymovych M.A. Sobr. soch.: V 3-kh t. – K. : Tip. M.P. Frytsa, 1877. – Т. II: Otdely: istoryko-topohraficheskij, arkheolohicheskij i etnohraficheskij. – S. 325-404.
11. Brun F.K. O mestopolozheniji Tirasa // Zapiski Odesskoho obshchestva istoriyi i drevnostey. – 1853. – Т. 3. – S. 47-66.
12. Brun F.K. Sledy drevneho rechnoho puti iz Dnepra v Azovskoe more. – Odessa : Hor. tip., sod. Kh. Aleksomaty, 1862. – 50 s.
13. Bruun Ph. Notices historioques et topograph, gues concernant les colonies italiennes en Cazarie // Memoires de l'Academie de St.-Petersburg. – St.-Ptb, 1866. – Serie VII. – Т. 10. – № 9. – P. 1-100.
14. Markevych A.I. Dvadsatipyatiletie imperatorskoho Novorossijskoho universiteta: Istoricheskaja zapiska i akademicheskie spiski. – Odessa : Ekonomicheskaja tipohrafiya (b. Odesskoho vestnika), 1890. – XV, [1], 734, [2], XC s.
15. Ovsyaniko-Kulikovsky D.N. Vospominaniya. – Peterburh : Vremya, 1923. – 188 s.
16. Otchet o dvadsat' pervom prisuzhdeniji nahrad hr.Uvarova // Zhurnal Ministerstva narodnoho prosveshchenyya. – 1878. – Chast' CC. – Otd. IV. – S. 10-12.
17. Brun F.K. Chernomor'e: sbornik issledovanij po istoricheskoy heohrafiyi Yuzhnoj Rossii (1852-1877 hh.). – Odessa : Typ. H.Ul'rikha, 1880. – Ch.2. – 418 s.
18. Antonovych V. Hranovshchyna. Epizod iz istoriyi Bratslavskoy Ukrainy / V.Antonovych // Kievskaya starina. – 1888. – № 1-3. – S. 75-93.
19. Dobrovol's'kyy L. V.B. Antonovych dlya istorychnoyi heohrafiyi Ukrainy [Dopovid' chytana 8.IV.1928 roku na zasidanni VUAN prysvyachenoho 20-ty richchyu smerti Antonovycha] // Naukova biblioteka Ukrainy im. V.Vernads'koho, Instytut rukopysu. – F. X. – Spr.6568. – 18 ark.
20. Antonovych V. Neskol'ko dannykh o naselenii Kievskoy zemli v XVI v. // Chteniya v istoricheskom obshchestve Nestora-Letopistsa. – 1888. – Knyha 2. – Otdel I. – S. 225-226.
21. Dobrovol's'kyy L. Pratsi V. B. Antonovycha na nyvi istorychnoyi heohrafiyi // Zapysky Istorychno-filolohichnogo viddilu VUAN. – Kn. IX (1926). – K. : Z drukarni Ukrainys'koyi Akademiyi Nauk, 1926. – S. 185-207.
22. Synyavs'kyy A. V.B. Antonovych yak heohraf Ukrainy // Antin Synyavs'kyy. Vybrani tvory. – K. : Naukova dumka, 1993. – S. 52-61.

Trubchaninov S. V., Ph.D. in History, Doctoral student of Department of history of Ukraine, The Ivan Ohienko Kamianets-Podilskiy National University (Ukraine, Kamianets-Podilskiy), trubtschaninov@gmail.com

Historical and geographical studies and teaching of historical geography in academic school of Dnieper Ukraine in the XIX century

Analyzes the development of the historical and geographical research and teaching historical geography in academic school of Dnieper Ukraine in the XIX century. The purpose of this article is to define the role of prominent scientists in the development of historical geography as a science and discipline.

It was found that the first university professors Dnieper Ukraine issues of historical geography thoroughly researched Mykhailo Maksymovych (1804-1873). Subsequently, it was his call pioneer of historical geography as a science.

Scientist from Odessa Philip Bruun (1804-1880) is the author of many works on the historical geography of the Northern Black Sea Region. In Novorossiysk (Odessa) University F. Bruun initiated the course of historical geography.

A special place in the development of historical geography in academic school of Dnieper Ukraine in the XIX century belongs to Volodymyr Antonovych (1834-1908). His lectures "Historical and topographical sketch of South Rus'" is the first generalized work on the historical geography of Ukraine.

Keywords: historical geography, academic school, lectures, Dnieper Ukraine.

Трубчанинов С. В., кандидат исторических наук, докторант кафедры истории Украины, Каменец-Подольский национальный университет им. Ивана Огиенко (Украина, Каменец-Подольский), trubtschaninov@gmail.com

Историко-географические исследования и преподавание исторической географии в высшей школе Поднепровской Украины в XIX в.

Анализируется развитие историко-географических исследований и преподавание исторической географии в высшей школе Поднепровья в XIX в. Целью статьи является определение роли известных ученых в становлении исторической географии как науки и учебной дисциплины.

Выяснено, что первым из университетских профессоров Приднепровья вопросы исторической географии основательно исследовал Михаил Максимович (1804-1873). Именно его называют основателем исторической географии как науки. Ученый из Одессы Филипп Бруун (1804-1880) является автором многих работ по исторической географии Северного Причерноморья. В Новороссийском (Одесском) университете Ф. Бруун ввел курс исторической географии.

Особое место в развитии исторической географии в высшей школе Поднепровья в XIX в. принадлежит Владимиру Антоновичу (1834-1908). Его курс лекций "Историко-топографический очерк Южной Руси" стал первой обобщающей работой по исторической географии Украины.

Ключевые слова: историческая география, высшая школа, курсы лекций, Поднепровье.

* * *

УДК 94(477)“1853-1856”

Ніколаєва Н. Б.
кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), nimrodel-n@yandex.ru

Вплив Кримської війни 1853-1856 рр. на події в Україні

Розглядається питання про причини, передумови та наслідки Кримської війни 1853-56 рр., її вплив на розвиток українських земель, які перебували в складі Російської імперії. Проаналізовано бачення тогочасних подій у українській, російській, англійській історіографії.

Ключові слова: Кримська війна, українські землі, Російська імперія, Австрійська імперія, Османська імперія, Французька імперія, Великобританія, Сардинське королівство.

Кримська війна 1853-1856 рр. стала одним з найважливіших військових конфліктів, що вплинули на ситуацію в міжнародних відносинах у Східній Європі та на Близькому Сході в середині XIX-го століття. Незважаючи на значний обсяг наукових праць, присвячених цій проблемі, є потреба продовжувати дослідження передумов, причин і наслідків Кримської війни, які відіграли важливу роль у житті Російської імперії, до складу якої входило більшість українських етнічних земель в XIX ст. Крім того, ця війна відіграли значну роль у історії українського народу, адже значний тягар із забез-

печення військових ліг на українські губернії Росії. Невдовзі після завершення війни в Росії відбулися масштабні реформи, в т.ч. відміна кріпосного права. Згодом це призвело до створення умов для промислового розвитку українських земель в кінці XIX ст.

Зазначеному питанню присвячений достатньо великий обсяг наукових праць, які базуються на великій кількості збережених джерел. Важливими є російські, англійські, французькі документи, використані в дослідженнях українських, російських і англійських істориків XIX-XX ст. Серед українських істориків цього питання стосувалися праці Д. Дорошенка [13], Н. Полонської-Василенко [19], нові праці В. Сасенка [20], С. Цалика [26], Я. Тинченка [23] та ін. Практично кожен історик, який досліджував історію України XIX-го століття, хоча б коротко розповідав про події Кримської війни. З англійських істориків цю тему досліджували К. Бадем [1], В. Бамгарт [2], М. Кокс [4], А. Ламберт [7; 8], Д. Куртіс [5], С. Марковітс [9], Р. Пірс [10], К. Понтінг [11] та багато інших (взагалі, у англійській історіографії ця війна досліджена дуже детально). З російських авторів зазначену тему вивчали М. Богданович [12], Н. Дубровін [14], Ю. Наумова [18], А. Трубецкой [25], С. Ченник [27], Н. Троїцький [24], Є. Тарле [22], А. Зайончковський [16] та інші. Крім того, на цю тему писали і інші зарубіжні історики, в т.ч. італійські та французькі автори. Таким чином, історіографія питання містить чимало цікавих праць, створених за останні 150 років.

Мета публікації – висвітлення фактів з історії Кримської війни 1853-56 рр. та оцінка їх значення для долі українських земель, які перебували в складі тогочасної Російської імперії. Також важливо прослідкувати, в якій мірі українці брали участь у зазначеній війні, якими були її наслідки для українських земель в другій половині XIX століття.

Причинами Кримської війни 1853-56 рр. слід вважати різні геополітичні інтереси провідних європейських країн. Кримська війна стала наслідком багаторічного суперництва між західними державами та Російською імперією в Східній Європі та на Близькому Сході. Оттоманська імперія переживала період занепаду і європейські держави, що мали види на її володіння, уважно спостерігали за діями один одного.

Росія прагнула убезпечити південні кордони (створити у Південно-Східній Європі дружні, незалежні православні держави, територію яких не змогли б поглинути і використовувати інші держави), розширити політичний вплив на Балканському півострові і Близькому Сході, встановити контроль над чорноморськими протоками Босфор і Дарданелли – важливому для Росії шляху в Середземномор'ї. Це було значуще і з військовою, і з економічного боку. Російський імператор, усвідомлюючи себе великим православним монархом, прагнучи звільнити православні народи, що перебувають під впливом Туреччини. Микола I вирішив посилити позиції на Балканах та Близькому Сході з допомогою жорсткого натиску на Туреччину [1, с. 10-23; 2, с. 13-28; 6, с. 15-26; 11, с. 8-45; 12, с. 5-34; 16, с. 12-43; 17, с. 2-15; 19, с. 12-41; 23, с. 10-18].

До моменту початку війни султан Абдул-Меджід проводив політику реформ – танзімат, викликану кризою османського феодального суспільства, соціально-